

Klasik Dönemde Osmanlılarda İktidar ve Muhalefet İlişkisi Üzerine

Haldun Eroğlu*

Giriş

İnsanlık, kendi tarihinin hemen her döneminde en çok yönetim biçimi ve bunun nasıl icra edileceği ile uğraştı. Nihayetinde onun bu uğraşı, belirli bir düzene sahip olmayan kontrolsüz zümrenin bir otorite etrafında düzenli hale getirilerek ve asayiş olarak adlandırılan haliyle kontrol altına alınmasıyla, iktidar/erk kavramının şekillenmesine yol açtı. Bütün bu düzen kurma sürecinin farklı sebepleri arasında değişik gerekçelerle yapılan savaşlar ve bunun yarattığı toplulukların yer değiştirmesi sonucunda ortaya çıkan insan hareketleri iktidarın şekillenmesinde en önemli yeri tutmuştu.¹

İktidar kavramının ortaya çıkma gerekçeleri bir yana bu erkin kim tarafından ve nasıl kullanılacağı meselesi önemli olmasına ve düzeni sağlamasına rağmen belki de çelişki, bunun aynı zamanda çatışmanın da bir parçası olmasıydı. Zira otoriteyi temsil etmek için lidere duyulan ihtiyaç, fasılasız bir mücadeleye kapı açmakta, bu da iktidarı ele alan ile ona muhalif biri(leri)nin karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Buna lider ve muhalifin etrafında kümelenen yığınların da eklenmesi, mücadelenin daha da yıkıcı bir hal almasını icbar kılıyordu.

Yönetmek için başına geçtiği toplumun ihtiyaç ve ihtiraslarla şekillenen gereksinimlerinin karşılanması amacının doğurduğu mücadelede kazanan taraf olmasına bağlı olarak gücünü arttıran lidere² rağmen esasında iktidarın sağlanmasında dört kaynağa dikkat çekilmektedir. Askeri, siyasi, ekonomi ve ideoloji olarak belirlenen bu unsurlardan hangisinin öncelikli olduğu sorunu, sıralamanın özündeki ideolojik tartışmalarla doğrudan ilgilidir. Burada bu tartışmalara girilmeyecek olmasına karşın M. Mann'ın, ekonomi ve ideolojiyi, askeri ve siyasi unsurdan önce görmesi, para ve idealin liderlikteki konumunu

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, eroglu@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0001-6362-6615

1 Bertrand Russell, *İktidar*, (çev. Ergün), İstanbul 1990, s. 77.

2 B. Russell, *İktidar*, s. 16.

pekiştirmeye yarayan ideolojik bir bakış olduğunu belirtmekte fayda var.³

Adolf A. Berle, iktidarın kanunlarını sıraladığı beş maddenin ilkinde iktidarın şahsi olduğunu koyar. Berle, sınıfların, elitlerin ve grupların, fertler üzerinde toplanan gücün yürütülmesinde katkıda bulunmak üzere, teşkilat işlemine yardımcı olabilirlerse de sınıf iktidarı, elit iktidarı veya grup iktidarı diye bir şeyin olmadığını kabul eder ve B. Russell'a ithafen, insanların sayısız arzuları arasında iktidar ve şaşaanın başta gelenlerden olduğunu kaydeder.⁴ A. Berle, aynı zamanda iktidarın, müesses bir nizam kurmasının gerekliliğini de önemle vurgular. Bununla birlikte devlet olgusunun kişisellikten arındırılıp bir kurallar bütünü olarak kurumsalaştırılması gerekliliği ayrı bir önemi hazidir.⁵

B. Russell'in iktidarı ele geçirme içgüdüsünün açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde ortaya çıktığı ve birincisinin liderle, ikincisinin lideri izleyenlerle birlikte olduğu yönündeki değerlendirmesi; insanların kendi istekleri ile bir liderin arkasına takıldıkları zaman bunu önderin kumanda ettiği gurupla birlikte iktidarı elde tutma yoluyla yapmaları ve ardından gittikleri liderin kazanımlarının aynı zamanda bizatihi kendilerinin olduğunu farz etmelerini sağladığını gösterir.⁶ Bu tespit ve tecrübeler, nihayetinde iktidarı kullananlarla onu ele geçirmek isteyenler olmak üzere iki gurubun olarak ortaya çıkmasına, bunun sonucunda bahsedilen tarafların karşı karşıya gelerek, bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadeleye girişmelerine zemin hazırladığının altını çizmek gerekir.

Bu kısa giriş, başlangıçta ilkel yöntemlerle ortaya çıkan iktidarın kullanımının eski ve orta zamanlara aktarılan gelenekler olarak varlığını sürdürdüğünü ve kaçınılmaz olarak gücü/iktidarı sınımsız elinde tutarak, kendi nesli tarafından devam ettirilme arzusu ve çabası güden etkili aile/hanedanların ortaya çıkmasına yol açtığını göz önüne seriyor.

Benzer şekilde on dördüncü yüzyılın başında Kuzeybatı Anadolu coğrafyasında bir aşiret olarak ortaya çıkan ve kurucusuna izafeten Âli Osman veya Devleti Aliyye gibi isimlerle tanımlanan, ancak daha sonraları Osmanlılar (İng. Ottoman) olarak adlandırılan yeni siyasi oluşumun zamanla bir hanedanlık halini alması da yukarıda değinilen iktidar ve etrafında şekillenen yöneticilerin oluşumuna dair

3 Michael Mann, *İktidarın Tarihi Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, C I, Phoenix Yay. Ankara 2012, s. 23.

4 Adolf A. Berle, *İktidar*, (Nejat Muallimoğlu), İstanbul 1980, s. 37, 55 vd.

5 Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren yay. İstanbul 2000, s. 10.

6 B. Russell, *İktidar*, s. 16.

sürekliliğin bütünüyle etkisi altında gelişerek kendini göstermişti. Anadolu'da ortaya çıkan bu yeni siyasal gücün sahip olduğu yönetim şeklinin temelleri zamanın şartlarına uygun olarak ortaya çıkarken, hem karşılaştığı yeni unsurlardan faydalanmakta hem de eski Türk geleneğinin yoğun izlerini üzerinde taşımakta bir beis görmemişti. Orta zamanların klasik hanedan merkezli yönetim şeklinin bütün özelliklerini taşıyan bu pragmatik (faydacı) monarşi biçimi, 1876'daki Kanunu Esasi'nin ilanı ve ilgasını kapsayan kısa süre dışarıda tutulursa, 1908'de yeniden ilan edilen İkinci Meşrutiyet'e kadar yüzyıllarca sürüp gitti.

Başlangıçta devrin ana karakterine uygun gibi görünse de, derinlemesine yapılan tahlil, esasında bu yeni oluşumun, özellikle on altıncı yüzyıla kadar, zihinlerde çığır açan bir boyutunu da gözler önüne sermektedir. Nitekim bu yenilik, baştaki kral ve ona bağlı, toprak mülkiyetini elinde bulundurarak serbest hareket edebilen baskıcı feodalın bulunduğu orta zamanlara ait Avrupa feodal düzeninin yerine,⁷ gelir getirici toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu ve toprağın işletim birimi kabul edildiği bir anlayışı ifade ediyordu. Böylece oluşturulan miri düzen ile şekillenen yeni bir toprak rejimi doğmuş oldu. Bu düzen, eski ve orta zamanların feodal düzenine karşı yeni bir yönetim biçimi olarak kendini kabul ettirme fırsatı buldu. Öyle ki mülkiyeti devlete ait olan bu gelir gruplarından elde edilecek artı değer, padişah tarafından tebaanın kullanımına sunulması, geniş halk kitleleri için daha önce sahip ol(a)madıkları yeni bir imkânı ortaya çıkarmıştı; Tasarruf.⁸

Esasında erken Osmanlı döneminin otorite anlayışı, Max Weber'in egemenlik tanımlamasına uygun olmasına rağmen tasarrufa dayalı üretim biçiminin temeli, onun şekillendirdiği patrimonyalizm ile çelişiyordu. Zira Weber'in patrimonyalizmi, elde edilecek gelirlerin dağıtıcısı olarak toprak sahibi lordlar/sahipler esasına dayanmaktaydı.⁹ Bundan mülhem Osmanlılar, Weberyan bir anlayışla patrimonyal imparatorluklar kategorisine sokulacaksa, onun feodalizmin kapitalist oluşuma engel teşkil ederken, patrimonyal devletin kapitalist oluşumlara destek verdiği tezinin¹⁰ Osmanlı örneği ile ters düştüğü gerçeğini göz önüne bulundurmak gerekir. Niyazi Berkes'in, hem politik gücü hem de ekonomik serveti yok eden Osmanlı sisteminin çelişkisine değinerek, görece bürokratik elitlerce elde

7 Feodalizmde köylüler elde ettikleri gelirlerin devletçe kontrol edilemeyen ağır vergilerini feodal derebeylerine ödüyorlardı. Bkz. Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, C II, çev. Latif Boyacı, Yarı Yay., İstanbul 2012, s. 465.

8 Haldun Eroğlu, *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2016, s. 102.

9 M. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, C I., s. 355.

10 M. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, C 2, s. 466.

edilen servetin ekonomiyi canlandırmak adına üretime dönüşümünün yok denecek kadar az olması görüşü¹¹ kapitalist sistemin oluşamamasının ana gerekçesini oluşturduğunu görmezden gelmek olmaz.

Öte yandan M. Weber'in egemenlik dediğı şey, gönüllü bir boyun eğiše, yani itaate-ki bu da çıkara-işaret ediyordu.¹² Buradan hareketle o, feodalizmi her zaman askeri becerileri olan azınlığın egemenliğine, patrimonyalizmi ise karizmatik bir kişilik üzerindeki egemenliğe dayandırıyor. Bu da feodalizmde ihtiyaç olmayan ve en aza indirilen memur ihtiyacını ötekinde fazlasıyla gerekli kılıyordu.¹³

M. Weber'in bu tezine uygun olarak Osmanlı iktidarının en temel özelliğini bahsedilen bu itaat oluşturmaktaydı. Zira toprak kazanımına dayalı genişleme politikası ile elde edilen arazinin ekonomik artı değerine bağılı olarak kazanan iki tarafı vardı. Bunun bir tarafında Osmanlı genişlemesinden önce feodal düzenin ve feodalın elinde hiçbir ekonomik kazanımı olmayan köylü sınıfı, öte yanında ise Osmanlı fetihlerine katılarak elde edilen gelirden nemalanarak¹⁴ karşılığında devlete askeri hizmet veren ve askeri zümre olarak kabul edilen sipahi-ki bu da memur demek oluyordu-grubu yer almaktaydı.¹⁵

Sipahiler/memurlar devlete hizmet etmekle, zaten hem işleri olan savaşı yerine getiriyorlar hem de bunun karşılığında devlet tarafından kendilerine sağlanan yasal, garantili, kesintisiz bir ekonomik kazanca sahip oluyorlar ve yasallaşıyorlardı. Sipahinin kendisine verilen nema olarak adlandırılmış bu ekonomik kazancın karşılığında devletin beklentisi tam bir askeri hizmet idi. Timar sisteminin de özünü oluşturan bu hizmet, Osmanlı fetihlerinin temel itici gücünü oluşturan askeri varlığın bel kemiğı idi. Gittikçe artan oranda kadılar tarafından temsil edilen kanun ve nizama timar sisteminin katkısı, merkeze bağılı bir imparatorluğu meydana getirmesiydi.¹⁶ Bu da, M. Weber'in otorite tanımına tam anlamıyla uygun olarak gelişen askeri güç sayesinde yapılan fetihleri, yeni toprak ve ekonomik kazanç haline getirirken aynı zamanda Osmanlı merkezi otoritesinin iktidarını güçlendiren hâkimiyetinin bizatihi kendisi oluyordu. Böylece elde edilen kazanım,

11 Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016, s. 166-167.

12 Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, C I, s. 331.

13 M. Weber, *Ekonomi ve Toplum*, c. II, s. 471.

14 Burada nemalanmaktan kasıt, sipahinin mülkün sahibi olamaması, sadece elde edilen gelirden pay alması anlamına geliyor ki, M. Weber'in kuramından ayrılan yanı da buydu.

15 Bu konuda ayrıntılı bilgi için İnalçık'ın "Raiyyet Rüsümü" adlı çalışmasına bakılabilir. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay. İstanbul 1996, s. 31-66.

16 H. İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 114.

kaçınılmaz olarak bütün gruplar arasında otoriteye ve ekonomik kazanç/çıkara işaret eden, mutlak bir itaat anlayışını besliyordu.¹⁷

Esasında hanedana dayanan otoritenin ihtiyaç duyduğu en önemli unsur, itaatın sağlanması ve sürdürülebilmesi için meşruiyete duyulan gerekliliği ortaya çıkarmasıydı. Otoritenin ihtiyaç duyduğu meşru dayanağı M. Weber üç başlık altında toplamıştı. Bunlar;

1- Yasaya dayanan *rasyonel temeller*

2- Yerleşmiş inancın kutsallığına dayanan *geleneksel temeller*

3- Kahramanlığa veya örnek gösterilen karaktere dayanan *karizmatik temeller*'dir.¹⁸

Onun orta zamanlara ait bu kategorik düzenlemesi dikkate alınarak bakıldığında, Osmanlılar tarafından kısa süre içerisinde hâkimiyetlerini kurmak için faaliyette bulunduğu Anadolu'daki ortamın, başındaki yöneticiye meşruiyet sağlamak adına ileri sürülen kurama uygun fırsatlar bulmasına yardımcı olan unsurlara sahip oldukları sunucunu göz önüne serdiği görülür.

Anadolu'daki ortam kaotikti. Bu vaziyet, Osmanoğullarının geniş halk kitleleri/tebaa arasında feodalizmde olduğu gibi herhangi bir mülkiyet hakkına sahip ara yöneticinin bulunmadığı bir düzeni yerleştirmeleri sebebiyle lehlerine gelişmişti. Yukarıda da değinilen bu düzene *yeni ekonomik model* adını vermek mümkündür. Bu yeni model, Osmanlı fetihlerinin derhal kabul edilmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri halini alırken, onun padişahını da çok kolay ve çabuk biçimde otorite sahibi mutlak hâkim konumuna yerleştiriyordu. Kaldı ki, Balkanlardaki yerli haraç-güzar Hristiyan senyörler bile, ele geçirilen bölgelerde timarın uygulanmasıyla birlikte sisteme dâhil edilerek¹⁹ Osmanlı hâkimiyetinin temelleri en sağlam biçimde atılıyordu. Fetihlerin devamıyla Balkanlara aktarılan bu yeni anlayış, aynı zamanda sonunda gelir kazanmayı da içeren fetihlerin itici gücünü de yoğun biçimde besliyordu. İlaveten, *rasyonel temeller* olarak adlandırılan görüşe uygun olarak tebaa denilen geniş halk kitlelerinin bu yeni ekonomik model ile birlikte şer'i ve örfi hukuk vasıtasıyla daha önce sahip olamadıkları hukuksal haklara kavuşmalarına salık veren yönetim anlayışı, Osmanlı meşruiyetinin sağlanmasına önemli katkı sunacaktı.²⁰

17 Haldun Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 61.

18 M.Weber, *Ekonomi ve toplum*, c. I s. 334-335.

19 H. İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 113.

20 H. Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 63.

Ancak Osmanlılar bununla yetinmeyi göze alamazlardı. Zira görece palyatif/geçici olan bu durumu kendinden öncekilerin de sıklıkla başvurdukları ve M. Weber'in *geleneksel temeller* olarak belirleyerek H. İnalcık'ın da kabul edip, Sultanizm olarak tanımladığı kişinin/hükümdarın etrafında şekillenerek efendisinin askeri ve idarî gücünü pekiştirmek istediğinde ortaya çıktığı ileri sürülen patrimonyal yönetim modelinin²¹ nişanesi olarak baştaki yöneticinin meşruiyetini sadece kendi ailesi içerisinde değil, bunun yanı sıra tebaa üzerinde de sağlama mecburiyeti, kutsal bir menşee dayanma prensibinin bir kural olarak kabulünü icbar kılıyordu. Bu ilahi dayanak idi.

Ancak Türklerde ilahi meşruiyet meselesi, diğerlerinin aksine,²² Türk hükümdarını tanrı ile akraba ya da bizatihi Tanrı olarak değil de onun tarafından yeryüzünde 'kul'lanmış kişi²³ olarak daha mutedil şekle sokularak, kabul edilebilir kılıyordu. Osmanlı hâkimiyetin temelinde, padişahın ülkesini Tanrı adına ve Tanrı'nın adaletini tebaaya dağıttığı yönündeki görüşün kaynağı da buydu. Zira on dördüncü yüzyıl İslâm dünyasında hâkimiyetin Tanrı'nın lütuf ve inayeti ile bir kişide toplandığı, filen hâkimiyeti ele geçirmiş olan hanedan üyesinin de buna mazhar olduğu düşüncesi bunu teyit ediyor. Osmanlı padişahını meşrulaştırmayı benimseyen bu anlayışın izleri, ilk Osmanlı kroniklerine Tanrı tarafından mübarek bir şahsiyet vasıtasıyla Osman'a bağlanmış olduğu telakkisi şeklinde yansımıştı.²⁴

Fakat buna rağmen Osmanlılardaki iktidar anlayışının on beşinci yüzyıldan sonra daha belirgin olarak İslamlaşmasının özünde, Mekke ve Medine'nin ele geçirilmesiyle birlikte hilafete yoğrulması yatıyordu. Gerçi esasında Osmanlı ülkesine gelen halifelik değildi. I. Selim'in Mısır Seferi sonunda hilafet değil, bizatihi halife III. Mütevekillullah rehin olarak İstanbul'a getirilmişti. Osmanlı padişahının bir tedbir olarak bazı hükümdar oğullarını, halife akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh, tehlikeli görülen beyler, mimar, mühendis ve sanat erbabı

21 H. İnalcık, "Sultanizm", *Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi*, *Dünya ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı; 7, (Ekim 1994), s. 5.

22 Hükümdar, Çin'de "Göğün oğlu", "Tanrı'nın oğlu", İran ve Roma'da tanrı olarak kabul ediliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 49, aynı yazar, *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, s. 53.

23 Abdülkadir Donuk, "Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı" *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı. 10-11, (İstanbul 1979-1980), s. 51.

24 Aşıkpaşazade ile başlayan Osman'ın nesebini Nuh'un oğlu Yafes'a dayandırma geleneği Neşri ile devam etti. Bkz. *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2013, s. 5, *Mehmet Neşri*, Kitab-ı Cihan-Nümâ, (Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), TTK Yay, Ankara 1995, s. 9 vd.

ile kütüphanelerde yer alan değerli eserleri deniz yolu ile İstanbul'a naklettiği sırada mevcut halife rehin olarak nakledilenler arasında yer almıştı.²⁵ Daha sonraları Osmanlı padişahların kendi otoritelerinin ilahi temellerini daha da sağlamlaştırmak adına bu makamdan istifade etmekte beis görmediler. Zira H. İnalçık'ın haklı olarak padişahların hilafeti bu manada kullanmasının sebebini iktidarlarındaki aşınmayı telafi edici bir çaba olarak yorumlaması bu görüşü teyit ediyor.²⁶ Bu tür bir kullanım hakkının bariz bir şekilde sunulmasındaki katalizör görevini İbn Kemal ve Ebu's-Suud gibi dinî formasyona sahip Osmanlı devlet adamlarının üstlenmeye çalıştıklarını²⁷ belirtmekte fayda var.

Bütün bunlarla birlikte on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Kuzeypatı Anadolu coğrafyasına yerleşen küçük bir aşiretten on dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir devlete ve yaklaşık yüz yıl sonra büyük bir dünya hâkimiyetine dönüşen siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik yapının üzerine kurulmuş bir imparatorluk olan Osmanlıların bunu başarmalarının değişik sebepleri bulunmakla birlikte belki de ilk sırayı karizmatik devlet adamı modelinde aramak gerekir. Bu başlangıç, her ne kadar kurucu olması bakımından Osman'a atfedilse de son kertede asıl rolü, II. Mehmet'in oynadığını dile getirmek gerekmektedir. Bunun dayandığı temel ise karizmatik kişiliğin sürekli olarak elde etmek zorunda olduğu toprak kazanımına dayanan askeri başarı ve fetihlerdi.

II. Mehmet ile başlayan bu süreç yeni bir iktidar ve bunu elinde bulunduran padişah modeline geçişi ifade etmektedir. Şüphe yok ki Mehmet'in ortaya koyduğu bu yeni anlayışın doktrini Tursun Bey idi. O, ortaya koyduğu yeni model ile sanki Osmanlı padişahının mutlaklığını meşrulaştırmakla görevlendirilmiş bir memur gibiydi. Buna göre tebaa bu vasıfları haiz baştakine katıksız şükür ve itaat etmeliydi.²⁸ Zira Kutatgu Bilig'de olduğu gibi²⁹ bütün diğer Osmanlı dönemi siyasetnamelerinde de hükümdarın tebaa tarafından beğenilmesi için neler yapması ve nasıl olması gerektiği konusunda ileri sürülen görüşlerin başında kendini halkına adanmış olması ilk sıralarda yer alıyordu.

25 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K., yay. C II, Ankara 1994, s. 293-294, H. Eroğlu, *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, s. 104-105, Bunun, devre ait rehinlik diplomasisinin bir parçası olduğu yönünde ayrıntılı bilgi için bkz. H. Eroğlu, *Osmanlılar Yönetim ve Strateji*, Bilge Kültür sanat Yay., İstanbul 2017, s. 137-152.

26 H. İnalçık, "Sultanizm", s. 6-7.

27 Halil İnalçık, "Osmanlı Padişahı" *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 13, No: 4, Aralık 1958, s. 68- 69 ve 73-74.

28 Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l- Feth*, haz Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 3vd.

29 Yusuf Has Hacib, *Kutatgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK yay. Ankara 1994, 146-163.

Osmanlı dönemindeki siyasetnamelerin temelinde padişaha teorik olarak ve ağırlıklı bir biçimde devlet yönetiminde yol gösterme amacı esas³⁰ olmasına rağmen Tursun Bey'in tasvir ettiği yeni padişah modeline göre Osmanlı padişahına halkın ihtiyacı olduğu dile getirilerek, bir nevi kendini padişaha adanmış halk anlayışının benimsendiği sonucu çıkıyor. Onun kaydettiğine göre; hükümdarlık mertebesi şerefli ve vücudu uluydu. Tebaanın ona ihtiyacı vardı. Zira insanlar, tabiatları gereği kavgaya yatkındı ve kavga yerine insanları birlik içinde yardımlaşarak yaşamalarını sağlamak için örf adı verilen bazı kurallar belirlemek gerekliydi. Bu yüzden ki padişahın tedbirleri insan hayatını düzene sokardı. Onun vücudu akıl ve his ile mücehhezdi ve herkes kendisine takdir olunan bu nimete şükretmeliydi. Tursun Bey ileri sürdüğü bu görüşleri *ulu'l-emr'e itaat* ayeti ve *sultanın rütbesinden başka yüksek başka bir rütbe yoktur* hadisi ile desteklemeyi yeğliyordu. Dahası yine *yaratılanlardan bazıları diğerlerinden üstün kalmıştır* ayetinden mülhem, padişahın diğer insanlardan üstünlüğünü dile getiriyordu. O'na göre padişahın üç vasfı olmalıydı. Bunlardan birincisi *kuvvat- natka* (iyiyi kötüden ayırabilme), ikincisi *kuvvat-i gazab* (bahadırılık, yiğitlik ve korkulacak işlere atılabilme) ve üçüncü ise *kuvve-i şehvani* (şehvet, yeme içme, evlenme) idi. Adalet, cesaret, sefahat ve neslin devamı olarak açıklanabilecek bu durumlara ilave olarak hikmet, şecaat, iffet, adaleti³¹ ekledi ve başka sıfatları da kaydetti ki bunlar; kerem, vefa, vakar, mürüvveti. Bu vasıfların padişahlarda olmasının onların övülme ve kendileri için güzel söz söylemeye yaradığının altını çizen Tursun Bey, bütün bu özelliklerin devletin ve saltanatın devamının şartı olarak görüyordu. Padişahın dört faziletinden bahsetmeyi ihmal etmedi. Bunlar; adalet, hilm, cömertlik ve hikmetti.

Yaratılmışların, hükümdara şükretmesi gerektiğini belirten Tursun Bey, padişahların şükürünün ise yaratılanlara karşı adaletli olmasıdır diye ilavede bulundu. Nihayetinde dünya tarihi boyunca padişahların hep var olduğunu ve bundan sonra da olacağını, ancak iyi devlet yöneticisinin güzel nam salmak ile uğraşması gerektiğini, ahireti kazanmak için çalışması gerektiğini, mal sarf ederek kalp kazanacağını, adalet ve faziletle memleketi imar edeceğini kuramına eklemekten geri durmadı. Nihayetinde yazar, II. Mehmet'in bu manada iyi huy ve vasıfları üzerinde topladığını belirterek bundan başka memleketlerin idaresinde, kurtarılmasında düşmanın yok edilmesinde hazinenin zenginleşmesinde ve saltanat

30 Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Tarihsiz, s. 84-104.

31 İdrisi-i Bidlisi'de hükümdarın güzel ahlaklı olmasından bahsederken Tursun Bey'in kaydettiği bu dört özeliği tekrarlar. Bkz. İdrisi-i Bidlisi, *Heşt Behişt*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK Yay. Ankara 2013, s. 33.

işleri ile ilgili yaptığı sayısız iyiliğin hikmet olduğunu belirtmesiyle³² esasında tam manasıyla kutsal bir padişah modeli ortaya koymaya çalışıyordu.³³

Tursun Bey gibi II. Mehmed'in resmi tarihçisi görevini üstlenen bir yazar olarak kaleme alınan eserlerin dışında imparatorluğun resmi belgesi niteliğindeki *Teşkilat Kanunnamesi*'nde de padişahlığın kutsallığına dair çabanın hukukî bir zemine oturtulmaya çalışıldığı da göze çarpar. Başlangıçta saray protokol kuralları gibi görünen kanunname, esasında içerik olarak Tursun Bey'in kuramında akis bulan iktidar sahibinin hukukî karşılığına işaret eder. Nitekim kanunnamenin ilk bölümüne bakıldığında daha önce icranın bilfil yürütücüsü olan Osmanlı padişahının artık bu görevini devlet erkânının eline bıraktığı görülür. İkinci bölümde yer alan arz odası belki de kutsal padişahlığın en önemli göstergesiydi. Zira artık *pes-i perde*'de oturan padişahın haftanın dört günü vezir, kadıasker ve defterdarının rikab-ı hümayuna arza girmeleri şeklinde devlet işlerini yürütmesi esası benimsenmişti. Padişahın sefer zamanında devlet erkânından sadece vezirler, kadıaskerler ve defterdarlarla görüşeceği kabul edilip, azledilmiş beylerbeyi ve beylerin görüşme talepleri ortadan kaldırılarak şayet olması halinde bu talep padişahın istemesi durumunda gerçekleştirilecek hale getirildi. Padişahlık mührünün veziriazama verilmesi kararlaştırılarak hazine ve defterhanenin açılıp kapatılmasının vekil-i mutlaka verilen mühür ve yetkiyle gerçekleştirilmesi sağlandı. Ayrıca İnalçık'ın ileri sürdüğünün aksine³⁴ kanunnamedeki kayda göre; "*Ve cenab-ı şerifim ile kimesne ta'am yemek kanunum değildir. Meğerki ehl-i iyalden ola. Ecdad-ı izamım vüzerasıyla yerler imiş. Ben ref etmişimdir*"³⁵ hükmüyle kendi ailesi ve devlet ricalinin bile padişah ile yemek yiyebilme ayrıcalıkları ortadan kaldırmıştı.

Öyle anlaşılıyor ki, kanunnamenin protokol kaidelerine dair hükümler bir tarafa bırakılırsa Artık Osmanlı padişahı, günlük işlerle doğrudan uğraşmayan, devlet erkânı olsa dahi herkes ile görüşmeyen, yemeklerini kimseyle yemeyen biri olurdu. Bu yeni durum, kuruluş devrinin konargöçer, daha çok köy ve kasabaların yönetimi ile uğraşan aşiret düzenine bağlı aşiretin beyi olan yöneticisinden, yeni bir dünya imparatorluğunun kurucusu otoriteye evrilmesinin bir göstergesiydi. Nitekim Tursun Bey yukarıda sıralananlara ilaveten "*Padişâh-ı ruy-ı zemin zillullahi fi'l-arz*"

32 *Tursun Bey*, s. 10-34.

33 H. Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 18-20.

34 H. İnalçık, "Sultanizm", s. 13.

35 Abdülkadir Özcan, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 33, (İstanbul 1980-1981), s. 7-56, Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Sosyal Yapı*, Ankara 1996, s. 197-202.

(Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) tanımlamasıyla bu otoriteyi tam anlamıyla ilahi temele oturtmuş, iktidarı sahibini kutsallaştırmıştı.³⁶ Nihayetinde güçlü merkezi otoritedeki mutlak hâkimiyetini tesis etmek için “*Gökte bir Tanrı, yeryüzünde bir hükümdar*”³⁷ olarak tanımlanan bu yeni anlayış, dönemin kaynaklarında; “*saltanat emri dahi bila-teşbih emr-i uluhiyyet gibi iştirak istemez*”³⁸ şeklinde yankı buluyordu.

Kabul edildiği haliyle iktidarın tek merkezcilik anlayışına rağmen II. Mehmed öncesinde ve sonrasında impartorluğun taksimini içerin tekliflere de şahit olunmaktaydı. Sözgelimi I. Bayezid'in ölümünden sonra oğulları arasındaki kavgalar sırasında Emir Süleyman ölünce Mehmet ile İsa arasındaki mücadelede Eyne Bey ülke birliği açısından bir tehdit oluşturan bu savaşın sona ermesine imkân sağlamak adına Bursa ile yukarısının Mehmet'e; Aydın , Saruhan , Germiyan , Karasi ve Karaman'ı İsa'ya bırakılmasını hesaplamıştı. Oysa İsa, gelen teklife; “*Şimdi ben ulu karındaşım, taht benim elimdedir. Ol henüz bir genç oğlandır. Beylik anın nesine gerektir. Üş hazır olsun ki, anı memleketten nice ihrac etsem gerektir, göresiz*”³⁹ cevabıyla itiraz etmiş, iktidarın kendisine ait olduğunu ve paylaşmayacağını belirtmişti. Öyle anlaşılıyor ki Subaşı Eyne Bey'in bu teklifi, iktidar mücadelesinde kazanan taraf olmak için çabalayan ve elini güçlendirmek isteyen Mehmet'in bir oyunundan ibaretti. O, gelecek cevabı tahmin etmiş ve elinin güçlenmesi için böyle bir hamleye izin vermiş olmalıydı. Zira İsa'dan gelen cevaba istinaden Eyne Bey'e, yaramazlığın kendisinden kaynaklanmadığı ve savaşmanın gerekli olduğunu iletmişine dair bilgiler, iktidarı ele geçirmek için devlet erkânını oyununa gelip taraf değiştirmelerini engellemeye yönelik bir meşruiyet çabasından başka bir anlama gelmediğine işaret ediyor.⁴⁰

Aynı şekilde Mehmet, geçmişin tecrübelerinden ve yaşadığı hadiselerden, kendi döneminin sonunda da bu tür mücadelelerin nelere yol açabileceğini, ülke için nasıl onarılması güç maddi ve manevî yaralara sebep olabileceğini öğrenmişti. Bu yüzden sağlığında kendinden sonra iktidar için büyük oğlu Murat 'ı (II

36 *Tursun Bey*, s. 43; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesayihii'l-vüzerâ ve'l-ümerâ veya Kütüb-ü Güldeste*, (sad. Hüseyin Rağıp Uğural), Kültür Bakanlığı yay. Ankara 2000, s. 14; Sabanov, “Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlığın Hukuki Esasları”, (Birinci Meşrutiyete Kadar)” *VI. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Ankara 1967, s. 429.

37 Micheal Baudier, “Türklerin Padişâhı Büyük Senyör'ün Saray ve Saray Erkânına Dair Genel Bilgiler”, (1625) *TTK. Tercümeler* D.N. 40/22, s. 31.

38 Behiştî Ahmed Çelebi, *Tarih-i behiştî, Vâridat-ı Sübhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*, haz. Fatma Kaytaç, TTK Yay. Ankara, 2016, s 78.

39 *Nesri*, s. 425.

40 *Nesri*, s. 425.

veliaht göstererek her hangi bir karışıklığa fırsat vermemek ve onun kardeşlerini öldürtmesini engellemek için bazı planlar yapmıştı. Buna göre Murat, Edirne’de iktidarı ele alacak, Anadolu’yu kardeşi Mustafa’ya bırakacaktı.⁴¹ Bunun yanında diğer oğulları Yusuf ve Mahmut’u da Doğu Roma İmparatoru’nun yanına gönderilecekti. İmparator’da bunun karşılığında düzmece olarak da adlandırılan Mustafa’yı elinde tutacaktı. Murat ise kardeşlerinin masrafları için Doğu Roma İmparatoru’na her yıl para ödeyecekti.⁴² Ancak Mehmet’in ölümünden sonra Murat, iktidarın paylaşılması anlamına gelen babasının planına sadık kalmadı. Yusuf ve Mahmut’u Tokat’ta hapis ettirdi.⁴³ Mustafa ’nın ise Hamideli sancakbeyliğindeki görevinde kalmasına izin verdi. Ancak sonrasında Doğu Roma İmparatoru’nun desteği ile Şarabdar İlyas tarafından isyana teşvik edilince onu ortadan kaldırdı.⁴⁴

Diğer taraftan Osmanlıda iktidarın paylaşılması, Bayezid ve Cem arasındaki mücadele zamanında bir kez daha gündeme gelmiş, Padişah Mehmet ölünce tahtı ele geçiren II. Bayezid , iktidara ortak olduğu iddiasıyla ortaya çıkan kardeşi Cem’e karşı harekete geçmişti. Bunun üzerine Cem, ağabeyine gönderdiği elçi ile İstanbul ve Rumeli’nin ona, Anadolu topraklarının ise kendisine bırakılmasını Hadidi’deki yansımasıyla; “*Demiş Bursa’yla Anadolu’yu bana, Cem’-i Rûm-eli İstanbul’u sana*⁴⁵ şeklinde dile getirmesine rağmen bu teklif Padişah Bayezid tarafından “*hükümdarlar arasında merhamet olmaz*”⁴⁶ diyerek geri çevrilmiş,⁴⁷ona Kudüs veya buna benzer büyük bir merkezde hayatının sonuna kadar geçimlik verilerek yaşaması teklif edilmişti.⁴⁸

Yukarıda verilen her üç örnekten de Osmanlılarda iktidarın tek elde toplanması ve ülke topraklarının her ne olursa olsun bölüşülmesinin asla kabul edilmemesi prensibi

41 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1973, s. 116, Colin İmber, *The Ottoman Empire, (1300-1481)* İstanbul 1990, s. 91, Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s. 77-78.

42 İ. H. Uzunçarşılı, “Murad II” mad. İA, C VIII, MEB Yay. s. 589-590.

43 *Nesri*, s. 581.

44 *Aşıkpaşazâde*, s. 134 vd.

45 Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1991 s. 313.

46 Hoca Sadettin, *Tacü’l-Tevârih*, (sad. İsmet Parmaksızoğlu), C 3, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1979. s. 196.

47 H. Eroğlu, *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, s. 97-98.

48 Nettleton Fisher, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İktidar Mücadelesi (1481-1503)”. çev. Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi* C XVI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İzmir 2001, s. 213

benimsendiği anlaşılıyor. Toprakların bölüşülerek devletin paylaştırılmasına yönelik teklifler, yukarıda da belirtildiği gibi iktidar yetkisinin iki kişi arasında bölünmesi anlamına geldiği için kabul edilemezdi.

Buraya kadar izah edilen yönetim anlayışı ve hükümdar modeli dikkate alındığında otoriteyi elinde bulunduran bir aile ve onun tepesinde yer alan padişaha dayalı hanedan modeli ile yönetilen Osmanlılarda; Arapça *halefe* kökünden bir isim olan ve sözlük karşılığı, *uymama, başka türlü olma, muhaliflik, uygunsuzluk, aykırılı, düşmanlık*;⁴⁹ *bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılık, karşı görüşte, tutumda olan kimseler topluluğu*⁵⁰ manasına gelen muhalefetten ve *uymaz, karşıt, zıt, birinin aleyhinde bulunan, muvafakat etmeyen* anlamında kullanılan bir muhaliften⁵¹ söz etmek ne kadar mümkün olabilir? Zira hem siyasal hem ruhani iktidarı kendi tekeline alarak mutlak patrimonyal hükümdarlığını ilan etmiş bulunan Osmanlı padiřahına⁵² karşı aile içinden ya da dışarıdan yeni bir yönetici veya yeni bir hanedanın ortaya çıkarak iktidarı almasına dair örneklerin olup olmadığının vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Zira bütün gücü elinde bulundurmasına rağmen üstlendiği iktidarın paylaşılmasını içeren tekliflerin dahi ortaklıkta dolaştığı göz önüne alındığında, dönemin hâkim anlayışının aksine mevcut ortamın bir muhalif harekete kapı aralamak için uygun olduğu savını ileri sürmek yanlış olmaz.

Bu manada imparatorluğun klasik dönemindeki olaylara bakıldığında muhalefetin, sadece hanedan üyelerinin merkezi otoriteye başkaldırılırları şeklinde değil, aynı zamanda devlet erkânının kendine yakın gördükleri padişah adayını desteklemeleri veya merkezi yönetime alternatif olarak ortaya çıkan hareketlerin yanında yer almaları şeklinde de kendini gösterdiğine şahit olunur.

Aslında muhalefet; başlangıçtan itibaren siyasi bir kültür olarak insanların geçmişteki deneyimleri, beklentileri ve hissiyatları ile birlikte şahsi çıkarlarını da içeriyordu ki erken dönem Osmanlı iktidarında da bu, otoriteyi temsil eden taht etrafındaki kutuplaşmalar olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Nihayetinde bu durum klasik dönemde Osmanlı muhalefetinin özünü oluşturuyordu.

49 şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî, (haz. Raşit Gündoğdu ve Diğerleri)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 1005, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, s. 769.

50 Büyük Türkçe Sözlük, TDK yay. 7. Baskı, Ankara 1983, s. 847.

51 şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, s. 1005.

52 H. İnalçık, "Sultanizm", s. 6.

53 Florian Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meřruuiyet, Siyasi Kültür ve Kompló*, çev. Azize Çakır, Picus yay. İstanbul 2012, s. 13-18.

Orta ve yeni zamanlara ait bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Osmanlılarda iktidarı ele geçirmek üzere harekete geçen bir muhalife ve onu destekleyen gurupların varlığına dair izlere kaynaklarda rastlanılmaktadır. Her ne kadar bütün yetkileri nazari bakımdan elinde bulunduran bir padişahın hâkimiyetinin mutlaklığı ve kutsallığının hukuken sabit olduğu kabul edilse de iktidar sahibine karşı hareket eden başta hanedan üyesi ve onun etrafında kümelenen çevreler ile başkaca muhalefet hareketleri de söz konusuydu. Tahttaki padişahın elinde toplanan iktidarı ve yetkiyi devralmak için muhalefete kalkışanlar sadece hanedanın erkek üyeleri değil, iktidarı temsil eden kutsal padişahın çevresindeki makam peşinde koşanlar ve onların etrafında yer alarak köşe kapma çabasındaki alt tabakada yer alan kulların rol aldığı entrikalar, hizipler, birbirlerini karalama ve dedikodular bu muhalefetin asıl unsurlarıydı.⁵⁴

Daha kuruluşundan itibaren güçlü bir merkezi otorite tesisi çabasıyla hareket eden Osmanlıların ilk üç yüz yılında hiç duraksamadan devam eden muhalif hareketi üç başlık altında toplamak mümkündür. Şöyle ki;

Hanedan Üyelerinin Muhalefeti

Otoriteyi ele alan yeni padişah tarafından on beşinci yüzyılın ortasından itibaren yasal olarak II. Mehmet'in kanunnamesine yansıdığı haliyle, her ne olursa olsun öldürülmesi kaçınılmaz olan ve bu yüzden de iktidarı ele geçirerek, bir manada hayatını da kurtarmak isteyen hanedan üyelerinin muhalefeti. Bunun başında bir hanedan üyesi bulunmakla birlikte ortaya çıkan kaotik ortamdan faydalanarak muhalif aile üyesini destekleyenler bulunmaktaydı ki bunlar da üç grup altında toplanabilir.

- a- Hanedan üyesinin etrafında yer alarak onun iktidarını kendi iktidarı gibi gören dışarıda kalmış bürokratlar/yöneticiler.
- b- Osmanlı hanedanının oluşturduğu imparatorluk modeline göre dışarıda kaldığını düşünerek yeni iktidar arayışlarını destekleyen Türkmen zümreler.
- c- Osmanlılara karşı üstünlük elde etmek isteyen Müslüman, Türk ve diğer Hıristiyan devletler.

2-Mevcut Hanedanlığı Ele Geçirmek İsteyenlerin Muhalefeti

*3-Yeni Bir Hanedanlık Kurmaya Kalkışanların Muhalefeti*⁵⁵

54 Florian Riedler, *Muhalefet ve Meşruyet*, s. 21.

55 H. Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 193-194.

Kategorize edilerek verilen muhalefet türlerine dair örneklere imparatorluğun ilk üç yüz yıllık tarihinde hiç de azımsanmayacak derecede rastlamak mümkündür. Daha imparatorluğun kurucusu Osman zamanında başlayan bu tür muhalif bir girişime, Ertuğrul'un ölümünden sonra aşiretin yönetimine kardeş Dünder ile oğul Osman arasında yaşanan çekişme damga vurmuştu. Zira bu tartışmanın özünde aşiretin yeni yöneticisinin oğul Osman'ın değil, yaşı dolayısıyla kardeş Dünder'in olması yatıyordu.⁵⁶ Nihayetinde sürüp giden tartışmalar Osman'ın amcası Dünder'i infaz etmesi ile sonlanmıştı.⁵⁷

Sonrasındaki olaylar sırasıyla incelendiğinde Savcı'nın babası Murad'a karşı giriştiği muhalif girişimi, fetret devri mücadeleleri, II. Murad'a karşı kardeşi Mustafa'nın başkaldırısı, Bayezid'e karşı kardeşi Cem'in ve padişahın son zamanlarında oğullarının faaliyetleri, Selim zamanının başlarındaki kardeşleri ve yeğenlerinin hareketi ile ortaya çıkan sorunlar manzumesi ve nihayetinde Süleyman zamanının Mustafa ve Bayezid hadiseleri, imparatorluğun ilk yarısında fasılasız bir hanedan üyesi muhalefetinin varlığına işaret etmekteydi. Kaldı ki bütün bu faaliyetlerin destekleyicilerine göz atıldığında, yukarıda sıralanan ve padişah adaylarının geleceği ile kendi kaderlerini özdeşleştiren dışlanmış bürokrasi ve Türkmen zümreler ile Osmanlı ile varlık yokluk mücadelesine girerek katı bir rekabet içerisinde bulunan Müslüman Türk ve Hristiyan yabancı devletlerle karşılaşılır.⁵⁸

Özellikle son olarak bahsedilen grup içerisinde yer alan devletlerin, hanedan içinde ortaya çıkan muhalefeti yoğun bir biçimde desteklemeleri dönemin en önemli mücadele biçim halini almış, kendine yakın bir adayın iktidarı ele geçirmesine katkı sağlamaya yönelik bir siyasetin, devrin karakteri haline gelmesine yol açmıştı. Orta zamanların hanedanlık yönetim modellerinde iktidarın el değiştirmesine yönelik girişimlerin merkezindeki adaylar, kendilerine destek sağlamak için farklı devletlerden yardım talep etmekte bir sakınca görmezken, böyle bir teklifle karşılaşan devletlerin de bundan çıkarları lehine faydalanmaktan geri durmaları da beklenemezdi. Kaldı ki bu siyaset tarzından en fazla Osmanlılar yararlanmışlardı. Zira hem Müslüman olmayanlar hem de Anadolu Müslüman Türk beylikleri içinde baş gösteren taht mücadelelerinde kendisine gelen yardım taleplerini geri

56 İbn Kemâl, *Tevarih-i Al-i Osman*, I. Defter, (haz. Şerafettin Turan), TTK yay. Ankara 1970, s. 65

57 H. Eroğlu, *Osmanlıda Muhalefet*, s. 26 vd.

58 Bütün bu muhalif girişim ve destekçileri hakkında ayrıntılı bilgi için *Osmanlıda Muhalefet* adlı çalışmanın ilgili kısımlarına bakılabilir.

çevirmeyerek, destekledikleri adayın iktidarı ele geçirmesine yardım etme yoluna sıklıkla başvurmuşlardı. Ne var ki, bu girişimler Osmanlı aleyhine de uygulanmıştı. Rakiplerini bertaraf etmeye hayli hevesli olan devletlerin varlığı, nihayetinde onları Osmanlı merkezi otoritesine karşı bir girişimde bulunan muhaliflerin en önemli destekçileri haline getiriyordu. Doğal olarak bu fırsat, hem Hristiyan hem de Müslüman Türk devletlerinin, Osmanlı muhalefetinin baş destekçileri olarak önemli rol oynamalarında etken olmaları sonucunu doğuruyordu.⁵⁹

Öte yandan Osmanoğullarının kurdukları siyasal sistemin yaratmış olduğu otoriteyi ele geçirecek onların sahip oldukları siyasal gücü elde etme arzusundan kaynaklanan ikinci tür muhalefetin varlığı da hiç de azımsanmayacak bir takım sorunlar yumağını ortaya çıkarmaktaydı. Nitekim Şeyh Bedreddin ve Şah Kulu ile somut bir hale bürünen bu tür girişimler dönemin en önemli toplumsal sorununu doğurmaya yardımcı oluyordu. Anadolu'da kurulan otoriteyi ele geçirmek için başlatılan inanç önderlerinin bu tür faaliyetleri sonunda büyük bir toplumsal muhalif harekete dönüşmek için taraftar toplamakta hiç de zorlanmamışlardı.

Bedreddin'in muhalefetinin temeli, merkezi otoritenin 1402 Ankara Savaşı ile yıkılmasından sonra iktidarın yeniden inşası sürecinde belirginleşen sosyo-ekonomik sorunlar ile merkez-çevre rekabetine dayanıyordu. Bu yüzden onun muhalefeti kısa sürede epeyce taraftar bulmasını imkân sağlamıştı. Bedreddin'in merkeze karşı muhalif çevrede görünen grupların temsilcisi olarak ortaya çıkması, onun yüzyılın sonunda yazılan ve hanedanın savunusunu esas alan Osmanlı kaynak yazarları tarafından zındık ve asi olarak kabul edilmesine,⁶⁰ sonraki yıllarda Osmanlılara karşı oluşturulan toplumsal muhalefetin de merkezi haline gelmesine yol açmıştır.⁶¹

Benzer şekilde bir dini önder olarak II. Bayezid'in son zamanlarında Antalya'nın Korkuteli bölgesinde ortaya çıkan Şahkulu'nun faaliyetleri de Osmanlı merkezi otoritesine karşı bir muhalif girişim olarak kendisine muhit bulmuştu. Osmanlı kaynaklarında bu hareketin bir muhalif girişim olarak tanımlanması⁶² iktidar-muhalefet olarak da ifade edilebilecek merkez-çevre arasındaki çekişmenin ne denli önemli sonuçları beraberinde getirdiğini gözler önüne serer.⁶³ Zira Şahkulu,

59 Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Eroğlu, *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, s. 126-141.

60 Selahattin Döğüş, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, OTAM, Sayı 18, Ankara, 2005, s. 2.

61 H. Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 77.

62 Adâ'i-yi Şirazi, *Selimname*, haz. Abdüsselam Bilgen, TTK yay. Ankara 2007, s. 34.

63 H. Eroğlu, *Osmanlı'da Muhalefet*, s. 134 vd.

II. Bayezid'in öldüğü haberi üzerine iktidarı ele geçirmek için Kütahya'ya kadar gelmeyi göze alarak, Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı bile öldürmüş, hatta Bursa üzerine yürüme karar alabilmişti. Muhalif olarak varlık gösteren kitleleri peşine katarak büyüyen bu hareket ancak II. Bayezid'in ölmediğinin öğrenilmesi ile durabilmişti.⁶⁴

Osmanlı merkezi otoritesine karşı girişilen muhalefet, on altıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra-özelikle II. Selim'in padişahlığıyla birlikte- hanedan üyelerinin sancağa çıkma usulündeki köklü değişiklikle birlikte farklı bir yola girmişti. Nitekim müstakbel muhaliflerin buna yönelik her türlü faaliyetlerini önlemek adına merkezde kontrol altında tutulmaları, bunun en önemli sebepleri arasında yer alıyordu. Bu yüzden Osmanlı muhalefeti artık hanedanlığı, ailenin bir üyesi vasıtasıyla ele geçirilmesi şeklinde değil yeni hanedanlıklar kurma çabası biçiminde kendini göstermeye başlamıştı.

Değişik gerekçelerle merkezi otoritenin giderek zayıflaması ve taşranın kontrolünde yaşanan sıkıntılar bu yeni muhalif arayışlarının ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştı. Bu kolaylık kontrol altında tutulması zorlaşan merkezlerde yeni bir hanedanlık kurma çabalarına kapı açmakta zorlanmadı. Bedreddin örneğinde olduğu gibi bazen dini bir önderin, bazen de devlet görevinde bulunan güçlü bir kişinin başını çektiği bahsedilen yeni muhalifler kendi aralarında bir alternatif muhit yaratmaya ve Osmanlı merkezini temsil eden hanedana itiraz etmeye başlamışlardı.

Bunlardan ilki on altıncı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Hamza Balı adlı bir Melami şeyhi idi. Hamza, 1557 yılında Bosna'da faaliyetine başlamıştı ve etrafına saray mensuplarından, yeniçerilerden ve devlet ricalinden önemli sayıda mürit toplamıştı. Müritleri ona "Sultan" diye hitap ediyorlardı. Ancak Ebussuud Efendi'nin verdiği fetva ile Süleymaniye'deki Deveoğlu çeşmesinin önünde 1573'de idam edilerek hayatına son verilmesi⁶⁵ yaklaşık on beş yıllık muhalif girişimi ortadan kaldıramamıştı. Taraftarları uzunca bir süre varlıklarını sürdürdüler. O kadar ki 1605 yılında, İstanbul kaymakamı Sarıkcı Mustafa Paşa da Hamza taraftarlarının safına geçmişti.⁶⁶

Diğer taraftan Kara Yazıcızade Abdülhalim adlı Celali'nin başlattığı muhalefet de Osmanlı tarihinde iktidar-muhalefet ilişkisi bakımından dikkate değerdir. O,

64 *Hoca Sadettin*, C 4, s. 45-47.

65 Nimet Azamat, "Hamza Balı", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul 1997, s. 503-504.

66 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, (haz. Mehmet İpşirli), C I, TTK yay. Ankara 2007, s. 288.

hükümdarlığını ilan ederek *Halim Şah Muzaffer Bada* ibareli tuğraları çekerek, veziriazam tayin etmiş, asker yazmış, solak, yeniçeri, acemi oğlanı, çavuş, çaşnigir, bölük halkı, kadı gibi devlet görevlileri atamıştı. Osmanlı kaynakları ondan hanedanlık kurmaya kalkan bir muhaliften ziyade merkezi otoriteye başkaldıran idraksiz Türkler ile sapkın Kürtleri etrafında toplayan sekban bölükbaşı bir asi⁶⁷ olarak bahsederler. Osmanlı merkezi otoritesine tam bir muhalif olarak yeni hanedanlık kurma hayaliyle hareket eden Kara Yazıcızade, uzun mücadelesinin sonunda Bağdat valisi Hasan Paşa tarafından 1601 yılında yenilgiye uğratılmış, Canik dağlarına kaçmak zorunda kalarak hayatını kaybetmişti.⁶⁸

Neticede, Orta zamanlarda kurulan yeni zamanlarda büyüyen ve yakın zamanlarda yıkılan bir imparatorluk modeli olarak tarihe damgasını vuran Osmanlıların, M. Weber'in kuramsallaştırdığı patrimonyal modeli ile örtüşen ve çelişen yönlerinin bulunduğu anlaşılıyor. Özellikle yeniçağ sonrasında şekillenen kapital birikimi ve bunun üretim araçlarına yatırılarak gittikçe artan bir biçimde para birikimine dönüşen ekonomik model ile çelişen yönü dikkate alındığında Osmanlıların kendine has bir imparatorluk anlayışına sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Başlangıçta imparatorluğun kuruluş ve genişlemesine katkı sağlayan toprak rejimi, on altıncı yüzyılın sonunda rekabet halinde bulunduğu Avrupa ile arasındaki her alanda yürüttüğü gelişmişlik mücadelesini olumsuz yönde etkilemişti. Nitekim başlarda imparatorluğun kuruluşunda ve gelişmesinde en önemli itici güç olan toprak rejimine dayanan miri model, on altıncı yüzyıldan sonra yıkılışına yol açan sebepler arasında yerini alacaktı. Dile getirilen bu modelin en önemli özelliği gücü merkezde ve yönetici ailenin reisinde toplayarak, otoritenin merkez tarafından temsil edildiği klasik orta çağa özgü bir biçim olan hanedanlığın güçlenmesi anlamına geliyordu. Bu durum, kaçınılmaz olarak mutlak otoriteyi elinde tutan ve devamını, değil başka birisi, hanedan içinde bile sadece padişahın oğlu eliyle yürütülmesi esasının kural haline getirilmesi sonucunu doğurmuştu. Bu da erkin, merkezde toplanmasının kesinliğine işaret ediyordu. Geline yer ise ister istemez merkezi, otoritenin temsil makamı haline sokarken onun karşıtı olarak örgütlenen bir muhalefetin çevrede sübut bulmasıydı.

Merkezin gücü, henüz düzenli bir örgüt kurulmadan önce askerî başarılarla dayanıyordu ve bu da liderin etrafında toplanmaya fırsat sunarken, sonraları kendi

67 *Naima*, C I, s. 163, Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, (971-1003/1563-1565), C II, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay. Ankara, 1999 s. 816.

68 *Naima*, C I, s. 206-207.

bürokratını yetiştirerek bunların devlet yönetiminde etkin olmalarıyla güçlü bir elit sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştı ki bu imparatorluk bürokrasisinin etkin hale gelmesine imkân tanıyordu. O kadar ki, bu elit takımı yeni padişahı belirlemede etkili olurken, öyle ya da böyle çemberin dışında kalan öteki/dışlanmış olanları da, iktidarı ele geçirme arzusundaki muhaliflerin yanında yer almalarına yol açıyordu.

Merkeze karşı çevrede yer alan muhalefetin ana eksenini padişah olamayan hanedanın diğer üyeler oluşturuyorlardı. Bu manada hanedanın devamı için olmazsa olmaz kabul edilen erkek çocukların zamanla bir sorun haline gelmesine ve tahtın el değişimi sırasında kaotik durumların doğmasına sebep oluyorlardı. Bu açmaz, II. Mehmet zamanında oluşturulan kanunnamede, kardeş katlinin caiz görülmesi sonucunu ortaya çıkarmıştı. Ancak sonrasında yaşananlar, değil sorunu çözmek aksine büyümesine yol açmıştı.

Osmanlıda iktidar ve muhalefeti belirleyen unsurlar şüphesiz ki bununla sınırlı değildi. Hanedan dışında da otoriteyi ele geçirme, ya da yenisini kurma teşebbüsleri olarak ortaya çıkanların varlığı, padişahın kutsallığının ona kazandırdığı görece dokunulmazlığı rağmen ötekileştirilen geniş halk kitlelerini-çoğunlukla Türkmenler- kendilerini ifade etmek adına muhalif hareketlerin etrafında topluyordu.

Nihayetinde iktidar ve muhalefet ilişkisi açısından bakıldığında ortaya çıkan netice her iki taraf açısından da büyük risk taşıyordu. Merkezdeki iktidar sahibi ile çevredeki muhaliflerin giriştikleri mücadelede kazananın iktidarı temsil etme ve otoriteyi kullanma hakkını kazandığı, kaybedenin bunu hayatıyla ödediği bir akıbet ile onları yüz yüze bırakıyordu. Bu açıdan iktidar ve muhalefet taraftarları bu savaşı kazanmak için elinden geleni yapmaktan ve bütün güçleri ile en sert biçimde tedbirler alarak birbirlerini öldürmekten vazgeçmemişlerdi.

Kaynaklar

16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Şerif Başstav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. Ankara 1973.
- Adâ'i-yi Şirazî, *Selîmname*, haz. Abdüsselam Bilgen, TTK yay. Ankara 2007.
- Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2013.
- Azamat, Nihat; “Hamza Balı”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C 15, İstanbul 1997.
- Baudier, Micheal; “Türklerin Padişâhı Büyük Senyör’ün Saray ve Saray Erkânına Dair Genel Bilgiler”, (1625) *TTK. Tercümeleler* D.N. 40/22.
- Behiştî Ahmed Çelebi, *Tarih-i behiştî, Vâridat-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*, haz. Fatma Kaytaz, TTK Yay. Ankara, 2016.
- Berkes, Niyazi; *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016.
- Berle, Adolf A.; *İktidar*, (Nejat Muallimoğlu), İstanbul 1980.
- Büyük Türkçe Sözlük, TDK Yay. 7. Baskı, Ankara 1983.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesayihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ veya Kıtâb-ı Güldeste* (sad. Hüseyin Rağıp Uğural), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Sözlük*.
- Donuk, Abdülkadir; “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı” *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı. 10-11, (İstanbul 1979-1980).
- Döğüş, Selahattin; “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, OTAM, Sayı 18, Ankara, 2005.
- Eroğlu, Haldun; *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Eroğlu, Haldun; *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016
- Eroğlu, Haldun; *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet*, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2016
- Eroğlu, Haldun; *Osmanlılar Yönetim ve Strateji*, Bilge Kültür sanat Yay., İstanbul 2017.
- Fisher, Nettleton; “Osmanlı İmparatorluğu'nda İktidar Mücadelesi (1481-1503)”, çev. Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi c. XVI*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İzmir 2001.

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.

Halaçoğlu, Yusuf; *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Sosyal Yapı*, Ankara 1996.

Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevârih*, sad. İsmet Parmaksızoğlu, C 3, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1979.

Imber, Colin; *The Ottoman Empire, (1300-1481)* İstanbul 1990.

İbn Kemâl, *Tevarih-i Al-i Osman, I. Defter*, haz. Şerafettin Turan, TTK yay. Ankara 1970

İdrisi-i Bidlisi, *Heşt Behişt*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK Yay. Ankara 2013.

İnalcık, Halil; "Osmanlı Padişahı" *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C I3, No: 4, Aralık 1958.

İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay. İstanbul 1996.

İnalcık, Halil; "Sultanizm", Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, sayı; 7, (Ekim 1994)

Mann, Michael; *İktidarın Tarihi Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, C I, Phoenix Yay. Ankara 2012.

Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ*, (Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), TTK Yay, Ankara 1995

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, haz. Mehmet İpşirli, C I, TTK Yay. Ankara 2007.

Oğuzoğlu, Yusuf; *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren yay. İstanbul 2000.

Özcan, Abdülkadir; *Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi*, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 33, (İstanbul 1980-1981).

Riedler, Florian; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruyet*, *Siyasi Kültür ve Komplö*, çev. Azize Çakır, Picus Yay. İstanbul 2012.

Russell, Bertrand; *İktidar*, çev. Ergün, İstanbul 1990.

Sabanov, "Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlığın Hukukî Esasları" (Birinci Meşrutiyete Kadar)" *VI. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Ankara 1967

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, (971-1003/1563-1565), C II, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay. Ankara, 1999.

Shaw, Stanford; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (çev. Mehmet Harmancı) İstanbul 1994

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu ve Diğerleri, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2011.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l- Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977

Uğur, Ahmet; *Osmanlı Siyasetnameleri*, Tarihsiz

Uzunçarşılı , İsmail Hakkı; “ Murad II” mad. İA, MEB Yay. C VIII

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, T.T.K., yay. C II, Ankara 1994.

Weber, Max; *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, C I, Yarın Yay. İstanbul 2012.

Yusuf Has Hacib, *Kutatgu Bilig*, çev. Reşit rahmeti Arat, TTK yay. Ankara 1994.

